

Մանգրամի Էֆեսոս

Մ Ի Խ Ն Ա Տ Ի Ի

ՈՒՄՈՒՐԸ ԲՕԼԻԹԻԳԸՅՅԵ ՎԵ ՄԵՎԱՏՏԸ ՍԱՅԻՐԵ

ՊԻՐԻՆՃԻ ՍԵՆԵ

1867 ՅՈՒՆՎԱՐ 11 ՉԱՐԵԿՄՊԻՆՉ

ՆԻՄԵՐՈ 247

Մանգրամի Էֆեսոս համայնքի 6 եանի սենեակ 300
նիւթի վերջիւն, սենեակի գործիքի, բոթա փարաւոր տախի
իշխան օլարադ, 200 դ՛ օլուպ, ալթը պլըղը 100 դ՛ օլու-
րադ, վե նիւթի տախի 30 ար փարաւոր սաթըլաւադ տըր :

Իլանաթըն պէհէր սաթըլը իշին, պի-
րինճի տէֆաւա 3, իրինճի տէֆաւա 2,
վե իւլիւնճիւ վե սաթիւր տէֆաւարաւ 1
էր զուրուշ ալընաւադ տըր :

Մէքթուպ վե սաթիւր, Պէյ-օղլունտա տօղրու-եօ տա-
467 նիւթըլու խանէտէ ԼԵՎԱՆԹ ՀԵՐԱԼՏ Թաղա-
նէսինտէ, Կարապետ 8. Փանոսեանէ կէօնտէրիւնէք տիւր :

ՀԱՎԱՏԻՍԱԹԸ ՏԱԽԻԼԻՅԵ

Էթօալ տ'Օրիան նամ զագէթատա,
Լէվանթ Հէրալտըն պիր այ միւտտէթ ի-
շին գաբատըլմասընտան տօլաեը շու ա-
թիտէթի պահա տէրճ իտիւլիշ տիր :

« Լէվանթ Հէրալտըն պիր այ իշին
գաբատըլմասը, Էկէրչի պու կիւնլէրտէ
հէր քէսին Ֆիքրինի իսթիլա իտէն խու-
սուսլարըն պիրինճիսի օլուտ տիւնէ գիւնէթ
տախի, պաշլընալարընտան պիրիսի օլ-
մասընտա շիւբհէ ճայիգ տէյիլ տիր : Շու-
սօն իքի մահ միւտտէթինտէ իսթանպօլ
զագէթալարը հագգընտա մաթպուլաթ
միւտիրիյեթի թարաֆընտան գուհու-
րա կէլմէքտէ օլան շիտտէթի մուխթա-
սար սուրէթտէ պէեան իտէլիմ : Բուժ
զագէթալարընտան Մէլիսսա իքի տէ-
ֆա ճէրիմէ վէրմիշ օլուպ, Էթօալ տ'Օ-
րիան պիր տէֆա ճէրիմէ վէրմիշ, վե
պիր տէֆա տախի պիր այ իշին թաթիլ
իլլէմիշ տիր, վե Անաթօլի իլէ Նէօլօղոս
թիս Անաթօլիս Բուժ զագէթալարընտան
Էվլէլէրիսի պիր այ թաթիլ իթտիրիլիպ,
սօնրաքինտէն ճէգայի նագոի ալընմըշ տըր,
վե քէգայիլ Լէվանթ Հէրալտ Էթօալ տ'Օ-
րիան կիպի հէմ ճէրիմէ վերմէք հիւք-
միւնիւ կիլմիշ, վե հէմտէ պիր այ
իշին թաթիլ իթտիրիլիպ տիր : Տիմէք
տիր քի իւշ տէֆա պիրէր այ իշին թա-
թիլլէրինէ, վե պէշ տէֆա ճէգայի նագ-
տի վերմէլէրինէ հիւքմ օլուսմուշ տուր :
Իմտի, պէյլէ պիր ճիւզի միւտտէթտէ
զագէթալար հագգընտա իպրադ օլուսան
շու շիտտէթ, աճէպա բէք չօգ տէյիլ-
միտիր :

« Պիրիւմ միւրատըմըզ Լէվանթ Հէ-
րալտըն պու հիւքմէ միւսթահագգ օ-
լուպ օլմատըղընր արամագ օլմատըղտան
պաշգա, Էօրֆէն մի թաթիլ իթտիրիլիպ
եօլսսա հագգանիյեթի թէվֆիգան մը ա-

նը տախի թէֆթիլ իթմէք օլմանըպ,
իլա միւրատըմըզ սատէճէ շուսու թէֆ-
թիլ իթմէք տիր քի, ալէսսէվիյէ իթի-
գատ օլուստուղու կիպի, զագէթալարըն
պէյլէ սըգ սըգ թագիկ գըլընմալարը
հագգընտա հիւքմէթ հագգընտա
ֆայիտէլի պիր թարիգ միտիր : Պիր տէ-
րիլ քի հաշա, ֆայիտէլի տէյիլ տիր :
Հիւնքի զագէթալար հագգընտա գուհու-
լա գէլէն հէլ շիտտէթ, Էլ-ն Է Էհալի
հէր վագըթ ֆէնա թէլէսսիր բէյտա իթ-
մէքտէ տիր : շէյլէ քի Էհալի թագիկ
օլուսան զագէթալար հագգընտա,
« տօղրու եագընգըլարընտան, վե հիւ-
քիւմէթէ եարանաճագ սուրէթտէ գա-
լէմ գուլանմագ իսթմէթիլլէրինտէն իշ-
թէ պէյլէ թագիկ օլուսմագ տըր-
լար » տիմէլիյէ բէք մէյեալ պուլու-
մագ տըր : Պուստանտա գաթինագար,
նիգամնէգոնտէ զագէթալարա պու մէր-
թէպէ շիտտէթ կէօթէրիլիպի թագ-
տիրտէ, նէթիճէսինտէ զագէթալարըն
տիւշարը հիտտէթ օլարագ, իլէրուտէ,
կէրէք հիւքիւմէթին տիւշմէնլէրի թա-
րաֆընր թուլթարագ, վե կէրէք նիգամ-
ճա թուլթուլմագ սուրէթտէ գաթալը լի-
սանլար գուլանարագ ախըր ինթիգամա
չըզըշաճագըլարը իհթիւմին խարիճինտէ
տէյիլ տիր : Կէրչի պու ալէմտէ զագէ-
թաճըլարըն գալէմլէրինէ հիւքմ օլուսա-
պիլըր, լաքին, մէկէրչի, շիտտէթ կէօ-
թէրիլիպիճէ տահա գիւստտէ թահիլը օ-
լուսան Ֆիքրի ինսանտ տախի հիւքմ օ-
լուսմագ միւմքի՛ն մի տիր : Մաթպուլաթ
միւտիրիյեթի իսթիլ իսէ շու շիմոթիլ
պիրագ սէրպէսթէ օլան նիգամմալէյի
լաղվ իտէրէք, եէրինտէ տահա գիւստտէ
շէտիտ պիր նիգամմալէ վաղ իլլէսին : օլ-
վագըթ պիգտէ հէմ շիմոթիլլէրինտէ գիւսա-
տէ իսթէտիկիլիպի սէյլէյէպիլլիլիպ, վե

հէմտէ քէնտիսի պիլլէ պիր շէյ եագա-
մագ օլուր : մէսէլա, պիր հալատիսի եագ-
տըղտան սօնրա, շու աթիտէթի սուրէթ-
տէ պիրտտէ ուֆաճըզ միւլահագա իլալէ
իտէրիլ, « Մաթպուլաթ նիգամմալէսի-
նին շիտտէթինտէն նաշի, պուստան զի-
եստտէ պիր շէյ սէյլէյէմէյիլ »

« Շու եօգարըլի պիր գաշ առտու նօգ-
թալարտան, Էն շէտիտ սուրէթտէ եա-
ղըլմըշ օլաւալ վե գրիթիգատան
գիւստտէ պէլաղէթ պուլուսուպ, լա-
թէսիր իտէճէյինտէ շիւբհէ եօգ տուր :
Իսթէր իսէ հիւքիւմէթ զագէթալարըն
քեսաֆֆէսինի գաբաթտըրըպ, վե ճէ-
միլլէթլէրէ թօրլանմագըլը մէն իթ-
տիրսին, անիտէ կիլ լի կիլ լի զագէթա-
լար չըգարըլըպ, վե ճէմիլլէթլէրէ թէ-
ճէմիլլէ իտիլլէլի, վե ֆէսատ ու ֆիթ-
նէքեարըզ Էսէրլէրի կէօրիլլէլի, վէլ-
հասըլ « եագմուրտան գաշար իքէն, տօ-
լուեա րասթ կէլլիմ » տարպը մէսէլէնին
թաստիգ գըլընաճագը միւլճէրլէտ տիր :
Էֆքեարը ամմէ պիր իրմագա պէնգէր, սէր-
պէսթ պըրագըլըլը թագտիրտէ ագար
կիտէր, լաքին Էօնիւնէ սէտտ շէքիլիկի
սուրէթտէ հէր թարաֆտան թաշար վե
սէտտ շէքէնլէրի տախի զարգ իտէր :

« Էվլէլէրի վիւքէլայի ֆիլսամ հաղա-
րաթը պու սոհիլլէրլէրի բէք արեա պիլ-
տիլլէրինտէն, մուճիպինճէ հարէքէթ
իթմէքտէ իտիլլէր, վե պուստա տախի իս-
պաթ շու շիմոթիլ պուլուսան մաթպու-
լաթ նիգամմալէսի տիր, շիւնքի քէնտի
իհսան քէրտէսի տիր : Միւշարէլլէյիւմ
հագարաթը զագէթալարա գիւստտէսիլլէ
Էհէմիլլէթ վէրիպ, վէրտիլլէրի նասի-
հաթլարը գապուլէ շահան կէօրմէքտէ,
վե քէնտի հարէքէթլէրինի օնա կէօրէ
թահթը րապըթայէ վաղ իլլէմէքտէ իտի,

նի եւ օգտակար գրեանք չէ՞ր գտնուէր Աթոռին թանգարանին մէջ հրատարակելիք նորա տեղը . . . բայց աւելի եղաւ զարմանալիքս, երբոր տեսայ ըստ սովորութեան միւս Որացոյցներուն նման՝ Երուսաղէմի, պատրիարքութիւնը 1511 թուականին ի Սարգսէ սկսեալ դրած էին ժամանակագրութեան մէջ, որուն համար մենք ընդ հակառակն 10 տարիէ ի վեր ժամանակ ժամանակ թէ՛ Կրօնական ժողովոյն եւ թէ իրենց բողոքած էինք (ինչպէս եւ ներկայ Պատրիարքն ալ Երուսաղէմի գիտէ) թէ սխալ է այդ ըմբռնումը, նա մանաւանդ 1861 թուոյն ալ յատկապէս նշանակեցինք գրաւոր աշխատութեանց ցուցակին միջոցաւ հրատարակած ժամանակին բայց հոգ տանող եւ ուշադիր եղող մ'ալ չեղեւ յիշեալ միաբանութենէն, այլ եւ գոնէ Չամուրճեան Պատուելի Թահմինեան հրատարակած Որացոյցն ալ չպատկանեցան Միաբանք Երուսաղէմի, որ 1492 թուականին Աբրահամ պատրիարքը կրդնէ «յանուանէ յիշատակեալ», որ յիշեալ սրբազանին վախճանած տարին է, ըսել է որ իրենց դրած պատրիարքէն 121, եւ աւելի տարիներ յառաջ կ'այ եղեր Հայոց պատրիարքութիւնը Երուսաղէմայ մէջ . . . Մենք երբոր տեսանք յայտարարութիւնը Երուսաղէմայ պատրիարքաց վրայօք յիշեալ Տէրոյնցին 1865 թուոյն հրատարակած Որացոյցին միջոցաւ, մեծապէս ուրախացանք, որ մեր գրգիռը ազդելով միաբանութենէն Բառնաբաս անունով վարդապետ մը աշխատութիւնը յանձն առնելով հաւաքէր ու տպուելու վրայ է, բայց այնօր ընդ հակառակն տեսնուեցաւ իրենց մամուլէն . . .

Ապաքէն ի՞նչ կրնեն Միաբանք Երուսաղէմի, գոնէ իրենց իրաւունքը ինչո՞ւ չեն յայտնել աշխատելով . . . եթէ բազմաշխատ Չամբեան Հ. Միքայէլը՝ այդքան ալ չի յայտնէր իր հաւաքածոյ Հայոց Պատմութեանը միջոցաւ, այսինքն 1511, թուին Սարգսէն սկսած չիղներնէ Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնը, անշուշտ կոյր զկուրայն՝ կամ բռնաւ չունեցած պիտի համարուէր, եւ կամ իրենք բնաւ հոգ չընելով այնպէս բարձր թողի պիտի ընէին իրենց սեպհական Աթոռոյն եւ Ազգիս իրաւունքը, միայն վանքին «սրբազան լաբայով» հանգստանալով, ու պորտներին եւ քսակներն ունեցնելով . . . ուրեմն ամօթ մեծ է Ս. Երուսաղէմի միաբանութեան այս դանդաղ ընթացքը, եւ միանգամայն վնասակար է, թէ իրենց եւ թէ Ազգիս իրաւանքը, նա մանաւանդ անխոհմութեամբ տեղի ալ տալ է՝ սուրբ Աթոռոյս վրայ աչք տնկող նախնաձառորաց, որուն վիշտերն ալ շատ ժամանակ քաշեր է ժամանակին՝ թէ նախնի միաբանից չատերը եւ թէ Ազգը, որուն վրայօք չեմք ուղեր հոս մի առ մի մէջ բերել ու ապացուցանել, այլ մասամբ իւրիք ժամանակին ծանուցել եմք մեր հրատարակած «նկարագիր ազետից Երուսաղէմի» վերնագրով աշխատութեանս մէջ, եւ այս մասին կրսեմք, թէ պէտք չէ՞ր որ յիշեալ Որացոյցին սկիզբը ռոտանաւոր դրնող երբէմն Ռաբայէլ Նալարեան եւ այժմ Մատթէոս Աբեղայ «գիտնականը» այս գիտողութեանս վրայօք ուշադրութիւն ընէր,

եւ օչ թէ ցնդի բնդի ուրուական բանաստեղծութիւններով ինքը զինքը ցոյց տար, որ որ թանգարանին ալ Տեսուչ կարգուած է, այս հռչակաւոր անձը . . . անա՛ստնք գիտնալով՝ «Արշալոյս» լրագրի 774 թուոյն բանասիրականի միջոցաւ մեզի դէմ ըրած կոկողաբանութիւնները, ու «չահիրլամէ» առածները՝ դիւցաբանութիւններ (1) բանդաքուշանքները ու սպառնալիքները՝ թող լիզելով ետ առնէ (2), եւ գիտնայ ալ այդ հռչակաւոր «քերթողը» որ Չիլինկիրեան Գալոբոս վարդապետին հետ բնաւ բան մի չունիմք, եւ անոր հրատարակած «պատմութիւն ազգային երկամայ անցից» ըսուած գրոյն հետ ալ ոչ հաղորդակցութիւն ունիմք, եւ ոչ ալ հաւանութիւն, եւ մեր «նկարագիր ազետից Երուսաղէմի» գրոյն համար ալ կրսեմք, թէ հինգ վեց տարիէն ետքը ի՞նչ պէտք էր ատանկ ցնորքներով ծաղրել, եթէ իրողութեանց մէջ սուտ եւ անտեղի բան մը կարնէ գրուած՝ անի ցոյց տար մեզի մինչեւ ցարդ, եւ մենք պատրաստ էինք յետս կոչելու, ապա թէ ոչ՝ ծաղրաբանելը՝ հեգնաբանելը եւ հայհոյելը պատասխան չէ ու չկրնար ըլլալ, այլ այնպիսի անձը եւ կամ գիւղարութիւնը եւ կամ գիտնութիւնը կը յայտնէ, չըսեմ միւսները եւ որոնց պատասխանն ալ արդէն լիովին տրուած եմք «դատաքննութիւն դատաքննութեանց» մակագրով աշխատութեանս մէջ 1864 ամին. վանորոյ հոն կուղարկեմք մեր դիւցաբանը որ ուզածին չափ կարդայ՝ ու պատասխանն ալ նորա միջոցաւ մեզնէ առած թող համարէ .

Եւ «Սիօն» անուն ամսաթերթին գալով ալ կրսեմք բարեկամաբար, թէ ամէն թերթերուն միջոցաւ բաժանորդաց անունները նշանակելուն տեղը, գոնէ կամ ուսուցիչարանի ժամանակաւորաց աշխատութիւններէն բանասիրականներն ընեն, եւ կամ թանգարանին մէջ գտնուած հնութիւններէն եւ պատմական յիշատակարաններէն պիտանի եւ օգտակար գործեր ընեն, որ օրինաւոր ծառայութիւն մի ըրած համարուին, եւ եթէ նոյն անուններն ալ դնել կուզենէ՝ տարւոյն վերջի թերթին մէջ ցուցակաւ մը հոն յանուանէ նշանակէն, որ ռեզոլը «Իւղագիրի» ցուցակին նման կարդայ ու հասկնայ, Այլ եւ խոնարհարար կ'ազդեմք Ս. Երուսաղէմայ միաբանութեան, մանաւանդ յիշեալ «Սիօն» անուն ամսաթերթին խմբագրող պատուելիներուն, թէ այժմեան Եսայի սրբազան պատրիարքը, Երուսաղէմայ յաջորդաց մէջ, ոչ

(1) Այն է Ապողոնիստը, Աբելլիսի վահանը, Հերակլէսը, Հեփեստը, Եւայն, որոնք կարծես թէ՛ մեր գրածներուն դէմ պատասխան եւ կամ Ս. Երուսաղէմի միաբանից ու պատրիարքաց անուններն է այս անհաւատները, որոնցմով մեր վրայ կը խրոխտայ, այս նորիւրեք վարդապետը . . .

(2) Թերեւս այդ նախարհիկ «մեծագործութեանը» համար, երկու ամսէն ետքը Աբեղայ ձեռնադրեց Եսայի պատրիարքը, միանգամայն անօր հաւատարիմ ծառայութիւնը տեսնելով՝ եւ ըրած «քաջագործութիւնները» պատկել ուղերով, (լաւ եւս իրեն եւ միաբանութեանը գլխուն պատիժ եւ Հայոց կղերական զատուէն մէջ ամբարտաւան մ'ալ աւելցնելով), եւ առաւելն է թանգարանին ալ Տեսուչ կարգեց, որուն պտուղն ալ անշուշտ պիտի վայելէ Ազգը . . .

Տրդ է, եւ ոչ ալ 4րդ, այլ 5րդ է. որն որ կարծեմք, կամ Չամբեան Հ. Միքայէլին ժամանակագրութենէն եւ կամ Խարդայի Դիոնէսիոս վարդապետին հաւաքումէն առած ու «Սիօնին» 7րդ թերթին օգոստոս ամսաթւոյն մէջ դրած են՝ Եսայի Գ. կոչելով, որն որ սխալ է, այլ եթէ ժամանակին մեր այս մասին ըրած աշխատութիւնը հրատարակուի, անոր մէջ կրնայ տեսնուիլ թէ՛ Եսայի 5րդ է այժմեան սրբազան պատրիարքըն Երուսաղէմի, Այլ եւ մեր գրած յաջորդութեան նայելով, (միանգամայն առջիններէ մէկդի թողով) իսկ տասներորդ դարուն սկիզբէն՝ այսինքն 910, փրկչին թուականէն մինչեւ ցնեղայ Եսային, Հայ պատրիարքաց թուոյն մէջ 2Գրդ, եւ Գալոբ Տեսուչ եղբայր սրբազանն Առաքեալէն ՃՃԹրդն է. Եւ անա՛ մենք «երկու այն միմեանց քով չկրնար բերող, անպիտան, ու լըրճուկ, եւ այն, » մատենագիր լինելովն, (տես յիշեալ թիւը Արշալոյսին). միւս աշխատութիւններէս զատ, այսքան մ'ալ աշխատած եմք՝ իրենց աթոռին պատիւը եւ իրաւունքը ապացուցանելով, այսու ամենայնիւ մենք տրգէտ եւ աշխարհական, բայց ինքը գիտնական միանգամայն վանքին միաբան եւ անոր իրաւանքը եւ պատուին իբր փաստաբան կանգնող եւ ալ թանգարանին տեսուչ ըլլալովը՝ չըսեմք վանքին սպիտակ եւ դեղին հաւերը ուտելովը. տեսնեք թէ ի՞նչ, արդեօք ունեցեք է եւ այսուհետեւ ալ ի՞նչ արդիւնք պիտի ունենայ Աթոռին եւ Ազգիս . . . Բայց զարմանք չէ այս՝ ըստ որում Ազգիս մեծագոյն մասին վրայ երեւցած պոգալի բնաւորութեանց մէկն ալ ԱՊԵՐԱՆՏՈՒԹԻՒՆ ըսուած անուն է, որ տիրած է . . . Թէպէտ եւ առած մը կայ որ կրսեն, թէ «Չուրք բերողն ալ մէկ է, սափորը կոտորողն ալ . . . բայց ես կրսեմ, թէ այս առածին ալ ընդդէմ է մեր ընթացքը, որ առողջ դատողութեան ու բնականի ալ դէմ է, անա՛ այն է, որ «սափորը կոտորող եւ վնաս հասցնողը» եւս առաւել յարգելի եւ պատուելի է մեր Ազգին մէջ, որ ունիցի ականջա . . .

1866 դեկտ. 5 ի կ. Պոլիս
Թագէտոս Միհրդատեանց .

— Պու կիւնքի Լա թիւրքիտէ օգուանան յունկար 21 թարիխի պիւ թելէկրաֆա կէօրէ, կիրիտ սուլարիտա կէզմէքտէ օլան Օսմանլը վաթօլարընտան թալիա նամ վարօր իլէ Սալամանտըր նամ Ֆրանսըզ վաթօրու, Մուսթաֆա բաշա հազընթէրի էմիրլիէ Սֆազեստան 440 նէֆէր Եունանլը իմտատըր ալլարագ Բիւրէսեա նագլ իթմիշէր տիր .

Մէզ քիւր թալիա իլէ Ֆէյլե-Պահրի կիրիտէ ափուեթ իտէրէք, վաթանլարընա կէրի տէօնմէք իսթէեէն սայիր իմտատըրալը տալիս նագլ իտէճէքէր տիր .

Պիր մահէլտէն իշլիթ տիկիմիզէ կէօրէ մէզ քիւր վաթօլար մէրգուան իմտատըրալը Բիւրէսեա չըգարողըլարընտա պիր թագըմ գաֆաթը զըզըլըլար Աթիւնատան աշաղը ինէրէք, վէ մէրգուանէ նամէրուլըք վէ գահպէլըք սըֆաթըր վիւրէրէք իւզէրլըրնէ հիւճուլ իլէ խայլիւճէսինի թէլէֆ իյլէմիշէր տիր .

Էկէր սահիհ իսէ չօգ էսէֆ իտէճէք պիր չէյ տիր պու .

ՍԱՀԻՊ ՂԱՋԷԹԱ
ԿՈՐԱՊԹՅՑ Յ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
ԼԵՎԱՆԹ ՀԵՐԱԼՏԵՆ ԹԱՊԵԱՆԵՍԻՆԵՏԷ
ՊԵՏ-ՕՂԱԹՅԱ ՏՕՐՈՒԻ ԵՕԼՅԱ, ՅՕԹՕՎԱՅԱ ՍՊՅՈՒԼԼԱ
ՊԵՏԱՏԷՐԼԵՐ ԳԱՐԵՇՈՐԵԱ ՆԻՄԵՐՕ 467 .